

Charles Mauron

Od obsesivních metafor k osobnímu mýtu

Úvod do psychokritiky

(Des métaphores obsédantes au mythe personnel.
Introduction à la psychocritique, 1963)

V Úvodu (9–34) autor zdůrazňuje, že psychokritika si v rámci literární vědy a kritiky osobuje právo zodpovědět jisté díleč otázky tím, že odhaluje „v textech fakta a vztahy dosud nepozorované nebo nedostatečně pozorované, jejichž zdrojem je spisovatelova nevědomá osobnost“ (13). Jejím prvořadým úkolem je odlišit v literárním díle lexikální vrstvy, jejichž vznik je pravděpodobně nevědomý (obsesivní asociační sítě), od systémů záměrných vztahů (syntax, básnické figury, fonetické uspořádání atd.). Psychokritická metoda zahrnuje čtyři operace: 1) Superponováním textů téhož autora na způsob Galtonových fotografií¹ se odkryvají obsesivní sítě asociací nebo seskupení obrazů, které jsou pravděpodobně mimovolné. Nežjišťují se difference, ale společné elementy. 2) V díle téhož autora se pak zkoumá, jak se struktury odhalené první operací opakují a obměňují a jaké dramatické figury (výrazu figura je tu třeba rozumět široce — je to mj. obraz, schéma, obrazec apod.) a dramatické situace, tj. symbolická rozvržení vnitřního konfliktu, jsou těmito strukturami vyznačeny. Druhá operace pak ústí v odkrytí tzv. osobního mýtu. 3) Osobní mýtus a jeho proměny jsou interpretovány jako výraz nevědomé osobnosti a jejího vývoje. Osobní mýtus je trvalé fantazma (Mauron je píše v podobě *phantasme*, jež označuje „nevědomé imaginativní fantazie“, zatímco termín *fantasme* používá pro „vědomé snění“). 4) Takto získané výsledky jsou ověřovány srovnáváním s fakty autorova života (32).

II. část Síť obsahuje víceméně konkrétní aplikace první operace v dílech čtyř básníků — 2. kap. Mallarmé (38–57), 3. kap. Baudelaire (58–63), 4. kap. Nerval (64–80), 5. kap. Valéry (81–104). Např. v poezii Mallarméově je superponováním tří sonetů zjištěna a izolována jednotná síť aktivních asociací, která podle autora představuje autonomní, neměnnou strukturu

Stěžejní práce francouzského literárního badatele, formulující metodu a cíle „psychokritiky“ a souběžně aplikující její postupy při analýze děl několika francouzských spisovatelů.

¹ Francis Galton, průkopník antropometrických a psychometrických metod, navrhl v 19. století techniku „kompozitní fotografie“, která vznikla převrstvením snímků nějakého lidského typu (vybraného podle etnika, onemocnění, chování — např. zločineckého, apod.) a ze které vědec hodlal odvodit parametry „průměru“ či „ústředního typu“.

odlišnou od proměnných struktur vědomých. Zatímco v jednotlivých básnickových sonetech se mění „prozaický smysl“ podle časových a místních okolností, asociační síť je stálá — spojuje a současně staví proti sobě určitou realitu a utkvělou představu, latentní fantazma (42). U Nervalova jsou superponovány a srovnávány povídka Oktávie a šest sonetů z *Chimér*. Nejprve jsou zde shledány analogie v podobě krajiny, dívky, vulkánu a jeskyně; tyto společné motivy se pak konkretizují v detailní síti příbuzných obrazů, která představuje spisovatelův osobní, religiozní i literární mýtus. Tak se postupně rýsuje hlubinná afektivní struktura, podléhající zákonům nevědomých procesů.

Ve III. části Mytické figury, uvozené obecnější 6. kap. Imaginativní fantazie (107–110), autor konstatuje, že v psychokritické analýze je nutno předpokládat vztah mezi asociačními sítěmi (107) a nevědomou imaginativní fantazií. Fantazie konstruuje „vnitřní objekty“ — ty tvoří jádro osobnosti a jsou korigovány srovnáváním s objekty vnějšího světa. Mezi těmito fantazmaty nevědomých, předlogických procesů a jasným myšlením, výrazem vědomých procesů, je určitá vazba nebo kontinuita: hranice je vyznačena volnými asociacemi. Asociační sítě jsou pak pouze jakýmsi povrchovým předivem „fantazmatických figur“, jejichž analýza teprve umožňuje odhalení struktury fantazie (109–110). V 7.–10. kap., jež jsou opět věnovány Mallarméovi (111–130), Baudelairovi (131–147), Nervalovi (148–156) a Valérymu (157–193), navazuje na první operaci psychokritiky předvedenou v kap. 2–5 operace druhá. Předpokládá se tu, že nejruznější „figury“ zachycené asociační sítí vyjadřují proměny stejného fantazmatu; síť figur, podobně jako asociační síť konstantní, vyjadřují vnitřní, trvalé konflikty ve struktuře osobnosti. Analýzou sítí autor dospívá k hypotéze „vnitřní dramatické situace“ (11. kap. Od figur k osobnímu mýtu, 194–206), kterou nazývá „osobní mýtus“ (195) a která je vlastně vyjádřena „mytickými figurami“.

Ve IV. části Osobní mýtus se autor zabývá „dynamikou“ mýtu — 12. kap. Mýtus a jeho dynamika (209–215), 13. kap. Interpretace osobního mýtu (216–226). Mýtus je pro autora „pojmem [...], jenž chce vyjádřit stálost a strukturovanou soudržnost určité skupiny nevědomých procesů“ (211). Ty nelze — jak to dělávala klasická psychoanalýza — jednoznačně spojovat s určitou „biografickou“ událostí nebo považovat výlučně za výraz autorova imaginativního života, nezávislého na vývoji subjektu a na vnějších okolnostech. Psychokritika, zabývající se spíše o výslednou formu mýtu — o jeho současnou strukturu a dynamiku — než o jeho genezi, se nejvíce přiklání k názoru, že mýtus poskytuje obraz nevědomého „vnitřního světa“ s jeho „vnitřními objekty“, přičemž osobní mýtus se v díle projevuje jako „apriorní forma imaginace“

(218). Psychoanalytické hledání geneze nevědomé fantazie v autorově biografii lze připouštět jen s krajní obezřetností (221–223). Svě místo v psychokritice má i výklad osobního mýtu jako individualizovaného výrazu mýtů kolektivních (Carl Gustav Jung); uplatňuje se zvláště při výzkumu žánrů a imaginativní produkce, v níž se spojuje kolektivní vklad s osobním (223–226).

Ve 14. kap. „Já“ tvůrčí a „já“ sociální (227–232) autor předpokládá jakési rozštěpení spisovatelovy osobnosti na „umělce, který tvoří“, a „člověka, který žije“ (227). Vznikají tak dvě skupiny funkcí uvnitř jedné osobnosti, z nichž jedna ovlivňuje druhou a naopak (tuto dualitu ilustruje případ van Gogha jakožto symbiózy bratrů Vincenta a Thea). Toto ovlivňování však v díle neprobíhá bezprostředně, přímo, ale složitě, bez kontroly rozumu. Prostředníkem je tu právě osobní mýtus. Biografické události, pociťované „já sociálním“, jsou předávány „já tvůrčímu“ skrze mýtus, jenž je „zpomaluje podle svého času“ a interpretuje podle „své znalosti života a smrti“ (231). Osobní mýtus je základním spojovacím článkem mezi vědomím a nevědomím. V 15. kap. Tvorba a autoanalýza (233–240) je pak umění mj. považováno za druh autoanalýzy.

V. část Tři příspěvky, zahrnující 16. kap. Lhář a hrdina v Corneillově dramatu (243–265), 17. kap. Molièrův tvůrčí proces (270–298) a 18. kap. Mallarmé. Temný dvojník (299–333), přechází víceméně v samostatný ilustrativní dodatek k předchozímu výkladu. Cílem těchto studií je v širším záběru analyzovat kontinuitu vývoje tvůrčí osobnosti s použitím dané metody, ověřované biografickými fakty.

Mauron ve své práci navazuje na starší tradice francouzské kritiky a podobně jako Charles Augustin Sainte-Beuve v 19. století hledá (resp. ověřuje) v tvůrčově biografii fakta, která mohou vysvětlovat strukturu a genezi díla, ale na rozdíl od Sainte-Beuva odmítá kritikovu intuici a subjektivní zkušenost. Vědecké metody mu poskytuje psychoanalýza. Jde však o to, jak tuto terapeutickou metodu aplikovat na dílo jakožto produkt nevědomé části tvůrčí osobnosti. Podle Maurona je tvorba objektivací subjektivního vědomí, na druhé straně však autor také s plným vědomím své dílo strukturuje. Kromě toho jeho práci ovlivňuje, aniž o tom ví, hlubší, nevědomá intence (Mauron se domnívá, že jestliže se nevědomí projevuje ve snech a v denním snění, musí se také projevat v literárních dílech). Tato intence utváří ten smysl díla, který odkrývá psychokritika, připouštějící činnost nevědomých procesů.

Mauron definuje psychokritiku jako směr, který nepodléhá zjednodušením psychoanalytické metody aplikované na rozbor literárních děl zejména autory 30. a 40. let;² cílem tedy není odhalit

² Např. R. Laforgue, *L'Échec de Baudelaire*, Paris 1931; M. Bonaparte, *Edgar Poe. Étude psychanalytique*, Paris 1933; Ch. Baudouin, *Psychanalyse de Victor Hugo*, Genève – Paris 1943 aj.

např. autorovu neurózu, ale nevědomé fantazma (nebo jeho evoluci s dopadem na celý vývoj autorovy tvorby) s úlohou „vnitřního zdroje“, který řídí strukturu fikčního světa nebo architekturu díla. Podle Maurona psychokritika nepodléhá ani zjednodušením tematické kritiky inspirované psychoanalýzou (Jean-Pierre Richard, → Gaston Bachelard, → Georges Poulet), spatřující v tematických sítích výraz jakéhosi hlubinného metafyzického postoje.

Mauronova vrcholná práce, jíž předcházelo několik studií a prací z 50. let,³ stojí vlastně na pomezí mezi „klasickou“ univerzitní literární vědou a přizpůsobenou aplikací „klinické“ psychoanalýzy. Ta, přes autorovu kritiku představitelů této metody, kteří se literaturou zabývali, tvoří jádro i jeho vlastního teoretického východiska. Mauron se ovšem pokusil — oproti psychoanalytikům-lékařům, považujícím literární text a priori za materiál, jehož analýzou měla být potvrzena freudovská představa o struktuře osobnosti — spojit umění s vědou; usiloval tedy přejít od pouhé „terapeutiky“, s níž bylo v předchozím období psychoanalytické „čtení“ textu spjato, k analýze literárního díla, které označuje za hlavní předmět svého zkoumání. Psychoanalýza se v Mauronově podání může stát literárněvědnou metodou prostřednictvím čtyř teoretických operací, jež však nesmějí být považovány za sled mechanických postupů odkrývajících jádro, ale za soubor procedur umožňujících organizovat text jako „symbolickou strukturaci konfliktu“.

Práce *Od obsesivních metafor k osobnímu mýtu* představuje nejucelenější výklad této metody, který podnítl četné diskuse a polemiky. Mauron chápal psychokritiku jako kritiku současné literární (výzkum se zaměřuje na texty), vědeckou (východiskem jsou teorie Sigmunda Freuda a jeho žáků) i empirickou (inspirace experimentální metodou Clauda Bernarda). Je to kritika parciální, protože se soustřeďuje na strukturu nevědomého fantazmatu, přitom ale není reduktivní, neboť přiznává osobnímu mýtu strukturující hodnotu. Autor si byl ostatně vědom omezených možností a specifického zorného úhlu psychokritiky (sám je tvůrcem názvu této „disciplíny“ zahrnující teorii literární tvorby i aplikovanou metodu), nepopíral, že při vzniku díla jsou důležité i jiné faktory než pouze „nevědomí tvůrce“. Cílem jeho práce je ovšem podrobně doložit možnosti metody, která navrstvením textů téhož autora má odhalit sítě asociací nebo skupin obsesivních, nezamýšlených obrazů, považovaných za odraz specifických situací konkrétního autora.

Zásady psychokritiky Mauron aplikoval i v pozdějších pracích, např. v knize zabývající se posledními Baudelairovými díly (*Le dernier Baudelaire*, 1966). Fantazmata básníkovy nevědomí podle něj utvářejí vztah mezi „já sociálním“ a „já tvůrčím“. Jestliže

3 *Introduction à la psychanalyse de Mallarmé*, Neuchâtel – Paris 1950; *L'inconscient dans l'oeuvre et la vie de Racine*, Gap 1957; *Notes sur la structure de l'inconscient chez Vincent van Gogh*, *Psyché* 1953, č. 75, s. 24–31; č. 76, s. 124–143; č. 77–78, s. 203–209. Principy psychokritiky vložil Mauron v programovém článku *La Psychocritique et sa méthode*, *Orbis litterarum* (Supplément 2, *Théories et problèmes. Contributions à la méthodologie littéraire*) 1958, s. 140–116; č. jako *Psychokritika a její metoda*, *Dialog* 1965, č. 3, s. 36–51.

„já sociální“ (zahrnující některé funkce, které nepatří k tvůrčí aktivitě) je tu vydáno napospas autodestruktivním podnětům, „já tvůrčí“ zůstává nezasaženo; tato situace se však mění v posledním období Baudelairova života, kdy úzkosti „já sociálního“ působí destruktivně i na básníkovu tvůrčí svobodu. Mauron se pokusil charakterizovat roli sociálních faktorů při formování a vývoji tvůrčí osobnosti, vztah mezi kulturou a společností, i v samostatné psychokritice divadla (zde se zaměřuje na význam imaginární funkce a fantazmat, z nichž se rodí komično — např. u Aristofana, Plauta, Molièra) a románu.⁴ Literární dílo mu zde představuje jakousi spojnicí dvou složek — vědomí, které je v kontaktu s vnějším světem, a vědomí, jež je v kontaktu se světem vnitřním (nevědomí). Literární dílo je tedy Mauronem považováno za projekt psychické integrace osobního mýtu (nevědomí) a vidění (vědomého) světa.

V návaznosti na Junga se Mauron zaměřil na psychologii tvůrčího procesu, i když tento proces ve skutečnosti značně omezil na určité pevné homologie mezi asociačními sítěmi a strukturou vědomí. Jakkoli vystupuje proti „klinické“ psychoanalytické interpretaci literárního díla, samy jeho analýzy často ústí v psychoanalytickou interpretaci autorovy psychiky a spisovatelova osobnost mnohdy představuje jakýsi předem daný statický model, budovaný konfrontací četných variant a odstínů autorovy tematiky, která je podmíněna jedním shrnujícím činitelem, nevědomím, osobním mýtem autora. Na ty aspekty Mauronovy psychokritiky (vedle určujících podnětů Bachelardových), které zdůrazňují význam imaginace a porozumění samotnému uměleckému textu, tvůrčím způsobem navázal při zkoumání imaginativních struktur Gilbert Durand v kontextu mytokritiky a mytoanalýzy.

Vydání

Des métaphores obsédantes au mythe personnel. Introduction à la psychocritique, Paris 1963, 1964, 1968, 1970, 1972 (z tohoto vyd. citováno), 1976, 1980, 1983, 1988, 1995. *Dalle metafore ossessive al mito personale. Introduzione alla psicocritica*, Milano 1966, 1976.

Literatura

A. Zatloukal, recenze, *Philologica Pragensia* 1969, č. 2, s. 127 až 129. M. Crouset, Psychanalyse et culture littéraire, *Revue d'histoire Littéraire de la France* 1970, č. 5–6, s. 884–917. J. Mehlman, Entre psychanalyse et psychocritique, *Poétique* 1970, 3, s. 365 až 385. J. O. Fischer (za spolupráce J. Štěpánkové a A. Zatloukala),

⁴ *Psychocritique du genre comique*, Paris 1964 a posmrtně vydaná práce *Le Théâtre de Giraudoux. Étude psychocritique*, Paris 1971 aj. K tématu srov. též V. Borecký, *Teorie komiky*, Praha 2000, s. 125–126.

Mauronova „psychokritika“, in: J. O. Fischer et al., *Dějiny francouzské literatury 19. a 20. století* 3, Praha 1977, s. 542–544. R. Fayolle, *La Critique*, Paris 1978. R. Verona, *La Critique littéraire*, in: *Histoire de la littérature française* 2, București 1982. N. F. Rževskaja, *Litěraturoveděnije i kritika v sovremennoj Francii*, Moskva 1985. J.-Y. Tadié, *La Critique littéraire au XXe siècle*, Belfond 1987. Ch. Neumann, Die unhörbare Stimme des Autors. Über das Subjekt des unbewußten im narrativen Text [Mauron, Booth, Eco, Storm], *Literatur in Wissenschaft und Unterricht* 2001, č. 4, s. 359–379.

Charles Mauron (1899–1966)

Francouzský literární teoretik, esejista a spisovatel zabývající se vztahy mezi uměleckou tvorbou a současnou psychologií, formuloval principy tzv. psychokritiky v rámci francouzské nové kritiky (*nouvelle critique*, na rozdíl od metodologicky konzistentní americké nové kritiky nejde o jednotný směr, nýbrž o různé inovativní přístupy v literární vědě od 60. let; bývají sem zahrnováni autoři s různými východisky i přesvědčeními: mj. → Roland Barthes, Georges Poulet, Jean-Pierre Richard, ale i → Lucien Goldmann, Pierre Macherey či Philippe Sollers). Původním povoláním byl Mauron chemický inženýr, ale tuto dráhu přerušila slepota. Psal také poezii, a to francouzsky i provensálsky, a po celý život bojoval za zachování provensálštiny. Udržoval styky s anglickou „skupinou z Bloomsbury“ (The Bloomsbury Group), zvl. s kritikem Rogerem Fryem, spolupodílel se na anglických eseích o umělecké tvorbě a moderní psychologii, přeložil díla Virginie Woolfové, Thomase Edwarda Lawrence a Edwarda Morgana Forstera. Další díla: *Introduction à la psychanalyse de Mallarmé* (1950), *L’Inconscient dans l’oeuvre et la vie de Racine* (1957), *Psychocritique du genre comique* (1964), posmrtně *Le Théâtre de Giraudoux. Étude psychocritique* (1971).

České překlady

Stati: Psychokritika a její metoda, *Dialog* 1965, č. 3, s. 36–51

/zh/